

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ПІЗНАННЯ І ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

podarstva Ukrainy vid 23.12.2020. № 2736-20 [Professional Standard for the Professions “Teacher of Primary Classes of a General Secondary Education Institution”, “Teacher of a General Secondary Education Institution”, “Teacher of Primary Education (with junior specialist diploma)”]: approved by the order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine dated 12.23.2020. No. 2736-20]. Available at: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v2736915-20>. (Accessed 10 Jan. 2024). [in Ukrainian].

8. Profesiyni standart na hrupu profesii “Vykladachi zakladiv vyshchoi osvity”: zatverdzeni nakazom Ministerstva rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy vid 23.03.2021. № 610 [Professional Standard for the Group of Professions “Teachers of Higher Education Institutions”]: approved by the order of the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine dated March 23, 2021. No. 610]. Available at: https://mon.gov.ua/storage/app/media/pto/standarty/2021/03/25/Standart%20na%20hrupu%20profesiy_Vykladachi%20zakladiv%20vyshchoyi%20osvity_25.03.pdf. (Accessed 10 Jan. 2024). [in Ukrainian].

9. Radiuk, I. (2022). Naukovo-doslidnytska robota yak skladova profesiinoi pidhotovky maibutnoho vchytelia pochatkovykh klasiv [Scientific-Research Work as a Component of Professional Training of the Future Primary School Teacher]. *Youth & market*. Drohobych, No. 1 (199). pp. 123–128. [in Ukrainian].

10. Sukhomlynskyi, V.O. (1976). Pavlyska serednia shkola [Pavlysh Secondary School]. *Selected works in five volumes*. Kyiv, Vol. 4. pp. 7–390. [in Ukrainian].

11. Shkvyr, O., Dudchak, H., Kazakova, N., Sivak, N. (2022). Formuvannya profesiynykh kompetentnosti maibutnikh mahistriv pochatkovoї osvity [Formation of Professional Competences of Future Masters of Primary Education]. *Youth & market*. Drohobych, No. 1 (199). pp. 49–56. [in Ukrainian].

12. Shkvyr, O.L. (2018). Stupeneva pidhotovka maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do provedennia pedahohichnykh doslidzen [Stage Training of the Future Primary School Teachers to Conduct Pedagogical Research]. Zhytomyr, 500 p. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 12.01.2024

УДК 37.01/09.07. 051:17

DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2024.298577>

Ганна Товканець, доктор педагогічних наук, професор,
завідувач кафедри теорії та методики початкової освіти
Мукачівського державного університету

МОРАЛЬНІ ЦІННОСТІ ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ КУЛЬТУРИ ПІЗНАННЯ І ДОСВІДУ ОСОБИСТОСТІ: ПЕДАГОГІЧНИЙ АСПЕКТ

У статті обґрунтовано моральні цінності особистості як відображення культури її власного пізнання, ціннісного досвіду, прийняття моральних рішень, самовизначення та самоактуалізації. Визначено, що в структурі моральних цінностей найважливішим компонентом є моральне сумління, моральна самосвідомість і самооцінка, моральне переконання, моральне переживання. Виявлено, що ефективно спонукання, заохочення й педагогічно тактовне керівництво до самостійної розумової діяльності, до глибоких емоційно-моральних вчинків молоді є найважливішим цільовим аспектом у стратегії морального виховання.

Ключові слова: мораль; моральні цінності; освітнє середовище; духовний розвиток; моральність; розвиток особистості; моральне виховання.

Лім. 14.

Anna Tovkanets, Doctor of Sciences (Pedagogy), Professor,
Head of the Theory and Methods of Primary Education Department,
Mukachevo State University

MORAL VALUES AS A REFLECTION OF THE CULTURE OF COGNITION AND EXPERIENCE OF A PERSON: PEDAGOGICAL ASPECT

The article examines the problem of moral values of the individual in the conditions of the modern educational environment. The moral values of an individual as a reflection of the culture of his own cognition, valuable experience, moral decision-making, self-determination and self-actualization are substantiated. It is emphasized that morality in its most practical and active form begins to manifest itself in the individual in a specific life situation, when he realizes and experiences internal tension between various options for his own possible behavior. It was determined that the most important component in the structure of moral values is a person's moral conscience, moral self-awareness and self-esteem, moral conviction, and moral experience. It was revealed that the formation of moral feelings is a multifaceted process associated with the development of the emotional and entire spiritual wealth of a person's life. Effective motivation, encouragement and pedagogically tactful guidance for independent mental activity and deep emotional and moral actions of young people is the most important target aspect in the strategy of moral education. A young person must perceive and assimilate moral requirements, form his own opinion, belief and, finally, a strong moral value, he must be given the opportunity and educationally helped to develop self-awareness and stimulate self-knowledge. It was concluded that educational and methodological guidance in the formation of the moral identity of an individual can be as effective as we can promote the development of his active and creative spiritual and moral activity, which requires knowing the

child as a unique and subtle individuality with his moral potential, setting the direction of his life. The individual takes into account the intellectual and practical experience of the people around him, as well as the moral experience, and only the person himself is responsible for his choice.

Keywords: morality; moral values; educational environment; spiritual development; morality; personality development; moral education.

Постановка проблеми. Питання особистості людини стає центральною філософською, етичною, психологічною, педагогічною проблемою сучасності. Формування і розвиток моральних цінностей є у центрі всіх педагогічних концепцій і теорій.

Визначальним феноменом морально-ціннісного виміру є ідентичність особистості, яка глибоко пов'язана з сутністю людського існування та сутнісною структурою людської свободи, духовних і моральних цінностей. Для людини характерне виявлення ставлення до себе через рефлексію, здатність до самовизначення і відповідальності за власні дії та вчинки [2].

Аналіз основних досліджень і публікацій. Проблема духовності і моральних цінностей є актуальною і займає центральне місце у дослідженнях сучасних науковців, практиків. Так, І. Бех акцентує увагу на духовному розвитку особистості [1], В. Сухомлинський наголошував на моральних заповідях дитинства і юності та рекомендував здійснювати освітній процес на принципах педагогіки серця [7; 8]. Він, зокрема, підкреслював, що через засвоєння моральних, інтелектуальних, естетичних потреб у процесі діяльності особистості відбувається її духовний розвиток [7]. Н. Калита, М. Пантюк, І. Садова у статті “Духовний розвиток особистості: історико-педагогічний аспект” зазначають, що духовний розвиток особистості ґрунтується на спільній меті – вихованні гармонійно розвиненої особистості у сукупності духовного багатства, морального виховання, фізичної досконалості, естетичного виховання [3]. Сучасні дослідники визначають навчальний процес у школі як платформу формування моральних цінностей учнів (О. Савченко, О. Третяк та ін.).

Мета статті: обґрунтувати моральні цінності як відображення культури пізнання та досвіду особистості.

Виклад основного матеріалу. Закони, принципи та стандарти визначають, що людина повинна робити, але цінність спонукає людину до певної діяльності. Тому дослідники наголошують на аксіологічній детермінації етичних норм, на розвитку в цінніснотворчому процесі, основу яких становлять моральні цінності [11; 12].

У процесі морального виховання і розвитку особистості фундаментальною основою є рівень пізнання та досвіду. Моральний досвід ми розуміємо як запам'ятовування життєвих уроків, синтез чуттєвого й емоційного, де досвід постає в емоційному аспекті як переживання пережитих почуттів. Мораль-

ний досвід є не відображенням життя, а психологічним змістом. Моральні цінності особистості слугують відображенням культури її власного пізнання, ціннісного досвіду, прийняття моральних рішень, самовизначення та самоактуалізації [1; 3; 6].

Певною відправною точкою в цьому концептуально-моральному творчому процесі особистості виступає моральна самосвідомість і самооцінка. Самосвідомість відкриває шлях до вільної, автономної творчості, здатності самостійно керувати своїми діями та морального самовдосконалення. В основі морального самоусвідомлення особистості лежить переконання, яке розуміють як суб'єктивне прийняття і перенесення певних думок і структурно-ціннісних елементів. Переконання людини в загальній концепції має свою раціональну основу.

У структурі моральних цінностей найважливішим компонентом є моральне сумління людини, яке ми розуміємо як духовну людську константу, найінтимніший регулятор її поведінки та вчинків. Це – специфічне явище в структурі людського буття, тобто внутрішній потенціал суб'єктивних процесів прийняття рішень. Цей зв'язок совісті з прийняттям моральних рішень найбільш істотно характеризує морально-ціннісний статус людини. Етичне самозаконodawство й етична відповідальність виступають регулятором самоактуалізації і самотворення в нашій свідомості [11]. Совість виявляється не лише у формі інтелектуального усвідомлення моральної значущості вчинків, а насамперед у формі найглибшого емоційного переживання моральних цінностей. Розвинене моральне сумління – найсильніша запорука моральної надійності людини. Моральні цінності виявляються особистістю в конкретній життєвій ситуації, коли вона усвідомлює і переживає внутрішнє напруження між різними варіантами власної можливої поведінки. Людина починає суб'єктивно задавати собі питання: “Чому я повинна вирішувати?” [9; 11].

Питання моральної відповідальності можна розглядати в рамках морального виховання. Моральне виховання є адекватним лише тоді, коли забезпечує людину процедурами прийняття моральних рішень. Однак акт вибору та прийняття рішень у конкретних ситуаціях виключає конкретно-активну інструменталізацію, оскільки людина має здатність до самовизначення та морального рішення.

Серед морально-позитивних мотивів і корисних результатів є складний процес перформатування наміру, переживання, вираженого в термінах зусиль, прагнень, бажань, прохань. Ці якості характери-

зують моральний статус особистості, здатність до самовизначення, прийняття моральних рішень, власного сприйняття й тлумачення значення речей і явищ реального життя. Свобода прийняття рішень слугує виявом особистісних і моральних якостей особистості. Предметом міркування і оцінки може бути лише те, що можливе для певного морального суб'єкта. Бажання і зусилля не завжди зумовлюють справді реалізований моральний вчинок. Проте етично релевантним можна вважати таке оцінне судження та рішення, яке у конкретній автентичній ситуації міцно пов'язане з моральною точкою зору – що ми повинні робити, а що ні, яке спрямоване на загальне моральне благо. Безпосередня відповідальність морального суб'єкта за наслідки, які є результатом його вчинків і дій, становить певну завершальну фазу всього інтеграційного процесу [5; 11].

Відповідальність як феномен моралі та базову етичну категорію вважаємо однією із суттєвих ціннісних структур процесу морального становлення особистості. Педагогіка як гуманістична наука про освіту відображає людину як істоту, покликану вільно і відповідально творити своє життя, добровільно приймаючи основні етичні імперативи людського життя. Педагогічний аспект моральних цінностей полягає у формуванні особистості, яка творить добро, відповідальна за свою поведінку і вчинки, усвідомлює наслідки своїх рішень, є власну участь у вчинених діях тощо.

Моральний вимір – це частина загальної культури особистості. Проте зрозуміти сутність педагогічних аспектів моральної діяльності, обрати адекватні стратегії й методичні прийоми можна, виходячи зі знання змісту та виховних орієнтирів у формуванні індивідуальних моральних якостей і рис особистості. З точки зору ефективності педагогічних прийомів у розвитку високоморальної особистості вкрай бажаною є активна творча розумова діяльність особистості [12].

Насамперед зазначимо, що прийняття моральних цінностей – складний процес. Етичне навчання та моральне виховання, засноване лише на законах, принципах і нормах, може призвести до регулятивної схематичності міжособистісних стосунків, одновимірності (наказів, заборон і санкцій) і недостатньою мірою до розвитку власного духовно-морального потенціалу та компетентності кожної людини. Моральне пізнання і весь ціннісно-творчий процес тим ефективніший, чим більше пов'язаний з практикою і моральним життєвим досвідом. Засвоєння моральних понять і моральних вимог дозволяє дитині збагачувати і розвивати свої духовно-культурні пізнавальні здібності. кругозір, допомагає зайняти певне ціннісне ставлення до своєї поведінки і вчинків, до поведінки і вчинків інших людей.

У процесі морального розвитку не можна обмежуватися розвитком моральних знань. Це означало

б звести моральне виховання до морального інтелектуалізму. Знання моралі на базовому рівні знань є важливим, воно формує вихідну платформу для розвитку морально-самосвідомих, ціннісно-емоційних, ціннісно-структурних, ціннісно-регулятивних, ціннісно-мотиваційних, ціннісно-діяльнісних процесів у духовно-моральній творчості.

У цьому складному інтегративному багатопроектному розвитку становлення моральної особистості значну ціннісно-творчу функцію виконує моральне *переконання*. З точки зору ефективності педагогічних заходів необхідно надавати належну увагу формуванню моральних переконань. Формування моральних переконань – це довготривалий творчий процес. Людина прагне до формування переконання на основі тривалого терміну отримання знань, міркувань, моральних почуттів та досвіду, розвитку морального судження та власного життєвого досвіду. У неї поступово формуються моральні погляди, закріплюються і утверджуються на основі аналізу конкретних ситуацій, взаємин з іншими людьми. Вона оцінює і приймає їх правдивість, цінність і осмисленість життя на конфронтаційних реляційних рівнях свого внутрішнього і зовнішнього світу. Це внутрішній, глибоко творчий і самоусвідомлюваний процес [4]. На цій основі втілення у життя морального переконання, активізації творення морального судження, активної розумової діяльності молода людина створює власну ціннісну моральну структуру.

У навчальній діяльності необхідно завжди мати на увазі, що отримання знань з етики і морального пізнання не можна ототожнювати з моральними думками, установками, переконаннями та моральними цінностями. Це поступовий і тривалий процес суб'єктивно-психологічної творчості, діяльності молодої людини, її індивідуалізації та персоналізації, пошуку і знаходження власного, оригінального шляху саморозвитку та власної особистості.

Спрямованість педагогічної діяльності виявляється у створенні сприятливих умов для розвитку досвіду, відповідної психологічно й емоційно насиченої атмосфери, виявленні глибокої поваги до особистості, до щирих, гуманних міжособистісних стосунків і значущого морального самовираження особистості.

Ефективне спонукання, заохочення до самостійної розумової діяльності, до глибоких емоційно-моральних вчинків молоді й педагогічно тактовне керівництво ними є найважливішим цільово-інтенційним аспектом у стратегії морального виховання. Молода людина повинна сприйняти й засвоїти моральні вимоги, сформувати власну думку, переконання і, нарешті, міцну моральну цінність, їй необхідно надати можливість розвивати самосвідомість. При цьому основними видами діяльності виступають переважно міркування, розмірковування, емоційно-ціннісне переживання, пошук зв'язків і конфронтаційних ціннісних відносин між новими явищами

морального пізнання, вимогами моральних стандартів і процесами, що розвиваються, та ціннісним складом моральної свідомості [7].

Для ефективного морального розвитку необхідно створювати умови для творчого процесу і вести дитину, яка дорослішає, до самоусвідомлення, дозволяти їй розкривати себе і свій внутрішній світ. Тільки через таку внутрішню, суб'єктивно пережиту мобілізацію елементів моральної свідомості можна досягти того, щоб молода людина зрозуміла моральне явище, сформувала правильне ціннісно-моральне судження і зробила висновок, до якого вона приходить шляхом власної внутрішньої активної участі, як свій власний.

Відкриття цінностей відбувається у самому моральному житті. Нові відкриття кожна молода людина повинна спроектувати як модель своєї ідентичності та її морального виміру самостійно. Ні етика, ні моральне виховання не є ані "алгоритмізацією" людської моралі, ані рецептом моральної поведінки та вчинку.

Крім основних і визначальних структурних елементів моральної свідомості, в розвитку морально-творчого процесу дитини визначальними є *моральні переживання*. І тому важливим є створення соціальних умов для розвитку її моральних переживань. Це стосується як безпосереднього морального досвіду, який вона набуває у своїй діяльності, так і опосередкованого морального досвіду. У всьому процесі морального становлення особистості моральний досвід має важливу відповідну функціональність. Особливо його емоційний аспект, зв'язок з емоційним досвідом і емоційно-ціннісним досвідом характеризує досвід у сфері рівності [9].

Формування моральних почуттів – багатогранний процес, пов'язаний з розвитком емоційного і всього духовного багатства життя молодої людини. Ще до того, як розгорнеться цілеспрямований процес морального пізнання, засвоєння основних моральних понять, категорій моралі, в життєвих і повсякденних ситуаціях формуються і зміцнюються елементарні моральні почуття особистості, що розвивається [10].

У послідовності розвитку емоційні переживання акумулюються як переживання пережитих почуттів, які мають глибокий вплив на моральне становлення особистості. Сфера почуттів глибоко особиста, індивідуальна і дуже вразлива. Будь-яке неправильне педагогічне втручання може викликати у дитини протилежну, негативну реакцію. Метою і виховним зусиллям має бути створення вражень, прагнення до вчинків, основою яких є моральне почуття. Дієвість моральних почуттів пов'язана з морально-вольовими властивостями (наполегливістю, рішучістю, завзятістю). Бажаним є ефективне педагогічне керівництво і у конкретній практично-діяльній сфері морального формування особистості. Проек-

тування діяльності емоційно-переживального характеру, створення і моделювання виховних ситуацій, дії, розробка конкретних методичних прийомів – це виразно педагогічні сфери, які мають свою функціональність і виправданість у процесі морального виховання.

Розробка та спонукання до різноманітних видів діяльності (ігри, моделі проєктування та проведення різноманітних видів діяльності (ігри, модельні роботи тощо) з ціннісно-моральною сутністю переживання і змістом особистості, що розвивається, дає змогу розвивати процес морального виховання. Без активної і конкретно практично-ситуативної уваги процес може стати неактуальним, а поверхневе моралізування може змінитися. Практична діяльність сама собою також не зумовлює і не визначає ефективного розвитку процесу морального становлення творчої особистості. Вона навіть не може стати позаособистісним соціалізаційно-рефлексивним актом діяльності [5]. Отже, процес морального становлення втратив би свою глибоко суб'єктивну, самоусвідомлювану та саморегульовану сутність.

На сучасному етапі розвитку освіти мета морального виховання реалізується в умовах, пов'язаних зі соціально-структурними змінами в суспільстві, посиленням елітарності освіти, модифікацією соціально-професійної структури суспільства, полікультурного середовища [9, 182], що актуалізує цілу низку завдань, які розв'язуються школою як освітньо-педагогічною системою на рівні адміністрації, соціального партнерства, вчителів, учнів і батьків.

Висновки. Виховний моральний процес – це формування стосунків однієї людини з іншою. У конкретній соціальній реальності вони повинні бути здатними прийняти моральне ставлення до іншої людини. Молода людина формує своє оцінне ставлення до вчинків і поведінки інших людей, прагне до внутрішнього, по-людськи близького емпатійного бачення іншої людини. Адже кожна людина унікальна, її поведінка та спосіб життя завжди мають особливу, внутрішню систему відносин. Педагогічне керівництво формуванням моральної ідентичності особистості може бути настільки ефективним, наскільки ми можемо сприяти розвитку її активної та творчої духовно-моральної діяльності. Це, природно, вимагає пізнання дитини як неповторної і тонкої індивідуальності з її моральним потенціалом.

Звичайно, людину можна навчити моральних цінностей та норм. Вона не може не жити осмисленим життям. Адже ніхто не може надати сенсу життя людині, крім неї самої. Тому, задаючи спрямованість свого життя, індивід повинен враховувати інтелектуальний і практичний досвід соціального середовища, а також моральний досвід, і тільки сама людина є відповідальною за свій вибір.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у вивченні особливостей морального виховання у

зкладах загальної середньої освіти та впливу сучасного соціуму на розвиток моральних якостей особистості.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бех І.Д. Особистість у просторі духовного розвитку : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2012. 256 с.

2. Вагерич Н.С., Товканець Г.В. Моральне виховання як чинник гуманізації соціальних відносин. *Наука майбутнього : збірник наукових праць студентів, аспірантів та молодих вчених* / гол. ред. В.В. Гоблик, І.І. Алмашій. Мукачево : МДУ, 2018. Вип. 1 (1). С. 60–68.

3. Калита Н., Пантюк М., Садова І. Духовний розвиток особистості: історико-педагогічний аспект. *Молодь і ринок*. 2021. № 2 (188). С. 27–41.

4. Паламар С.П., Булана Л.В. Формування моральних цінностей в молодших школярів. *Молодий вчений*. 2018. № 9 (61). С. 419–422.

5. Савченко О.Я. Навчально-виховне середовище сучасної школи: діалог з В.О. Сухомлинським *Науковий вісник Миколаївського держ. ун-ту ім. В.О. Сухомлинського* : зб. наук. пр. / редкол.: В.П. Андрущенко, І.Д. Бех, А.М. Богущ та ін. Миколаїв, 2004. Вип. 8. С. 4–9.

6. Сухомлинська О.В. Духовно-моральне виховання дітей та молоді: загальні тенденції й індивідуальний пошук. Київ : Добро, 2006. С. 13.

7. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Рад. школа, 1966. Т. 4. 232 с.

8. Сухомлинський В.О. Педагогіка серця. *Вибрані твори* : у 5 т. Київ : Радянська школа, 1977. Т. 5. 219 с.

9. Товканець Г.В. Духовно-моральне виховання як умова успішної самореалізації особистості в соціумі. *Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія "Педагогіка. Соціальна робота"*. 2019. Вип. 1 (44). С. 179–185.

10. Третяк О.П. НУШ як платформа формування моральних цінностей у молодших школярів. URL: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ksdpounush/paper/viewFile/358/352>.

11. Філософський підхід до вивчення людини як абсолютної цінності. URL: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12812/>.

12. Ціннісні орієнтири сучасної української школи. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conf/ferentcia/2019>.

REFERENCES

1. Bekh, I.D. (2012). *Osobystist u prostori dukhovnoho rozvytku* [Personality in the space of spiritual development: education. manual]. Kyiv, 256 p. [in Ukrainian].

2. Vaherych, N.S. & Tovkanets, H.V. (2018). *Moralne vykhovannia yak chynnyk humanizatsii sotsialnykh vidnosyn* [Moral education as a factor of humanization of social relations]. *Science of the future: a collection of scientific works of students, graduate students and young scientists* / editor-in-chief. V.V. Hoblyk, I.I. Almashii. Mukachevo, Issue 1 (1). pp. 60–68. [in Ukrainian].

3. Kalyta, N., Pantiuk, M. & Sadova, I. (2021). *Dukhovnyi rozvytok osobystosti: istoryko-pedahohichnyi aspekt* [Spiritual development of personality: historical and pedagogical aspect]. *Youth and the market*. No. 2 (188). pp. 27–41. [in Ukrainian].

4. Palamar, S.P. & Bulana, L.V. (2018). *Formuvannia moralnykh tsinnosti v molodshykh shkoliariv* [Formation of moral values in younger schoolchildren]. *A young scientist*. No. 9 (61). pp. 419–422. [in Ukrainian].

5. Savchenko, O.Ya. (2004). *Navchalno-vykhovne sere-dovyshche suchasnoi shkoly: dialoh z V.O. Sukhomlynskyim* [The educational environment of the modern school: a dialogue with V.O. Sukhomlynsky]. *Scientific Bulletin of the Mykolaiv State University named after V.O. Sukhomlynskyi*. (Eds.). V.P. Andrushchenko, I.D. Bekh, A.M. Bohush and others. Issue 8. Mykolaiv, pp. 4–9. [in Ukrainian].

6. Sukhomlynska, O.V. (2006). *Dukhovno-moralne vykhovannia ditei ta molodi: zahalni tendentsii y indyvidualnii poshuk* [Spiritual and moral education of children and youth: general trends and individual search]. Kyiv, p. 13. [in Ukrainian].

7. Sukhomlynskyi, V.O. (1966). *Moralni zapovidi dytynstva i yunosti* [Moral precepts of childhood and youth]. *Selected works*. Vol. 4. Kyiv, 232 p. [in Ukrainian].

8. Sukhomlynskyi, V.O. (1977). *Pedahohika sertsia* [Pedagogy of the heart]. *Selected works*. Vol. 5. Kyiv, 219 p. [in Ukrainian].

9. Tovkanets, G.V. (2019). *Dukhovno-moralne vykhovannia yak umova uspishnoi samorealizatsii osobystosti v sotsium* [Spiritual and moral education as a condition for successful self-realization of an individual in society]. *Scientific Bulletin of the Uzhgorod National University. Series "Pedagogy. Social work"*. Issue 1 (44). pp. 179–185. [in Ukrainian].

10. Tretiak, O.P. *NUSH yak platforma formuvannia moralnykh tsinnosti u molodshykh shkoliariv* [NUSH as a platform for the formation of moral values in younger schoolchildren]. Available at: <https://conf.kubg.edu.ua/index.php/courses/ksdpounush/paper/viewFile/358/352>. [in Ukrainian].

11. *Filosofskii pidkhid do vyvchennia liudyny yak absolutnoi tsinnosti* [Philosophical approach to the study of a person as an absolute value]. Available at: <https://ru.osvita.ua/vnz/reports/philosophy/12812/>. [in Ukrainian].

12. *Tsinnisni oriientyry suchasnoi ukrainskoi shkoly* [Value orientations of the modern Ukrainian school]. Available at: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/Serpneva%20conf/ferentcia/2019>. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 11.01.2024

“Яким би складним не здавалося життя, завжди можна щось зробити, щоб досягти успіху”.

Стівен Хокінг
англійський фізик, теоретик

